

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТОЛОГІЇ**

На правах рукопису

МАЛЯРЧУК ВЯЧЕСЛАВ АНАТОЛІЙОВИЧ

**ПРОБЛЕМИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
УКРАЇНИ У ВЛАДНИХ СТРУКТУРАХ (90-і рр.)**

Спеціальність 23.00.02 - Політичні інститути та процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ - 1997

00752290 (P)

Дисертацією є руко

Робота виконана в Д

Наукові керівники: доктор історичних наук, професор

Бут Олександр Микитович

доктор історичних наук

Кудряченко Андрій Іванович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук

Трипольський Всеволод Олексійович

кандидат історичних наук, доцент

Жолковський Костянтин Емільйович

Провідна організація: Київський національний університет

ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться 22 квітня 1997 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.67.01 в Інституті національних відносин і політології НАН України за адресою: 252011, м. Київ, вул. Кутузова, 8, зал засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту національних відносин і політології НАН України (м. Київ, вул. Кутузова, 8, кім. 218).

Автореферат розіслано " 17 " березня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

Ю.А.Левенець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Існування та взаємодія на упорядкованій політико-правовій основі різноорієнтованих політичних партій, що складають партійну систему як комплекс механізмів боротьби за владу та реалізації влади, є необхідною ознакою демократичної політичної системи суспільства. Україна, прагнучи демократичного політичного ідеалу, переживає етап створення двох ключових елементів демократії: цивілізованої багатопартійної системи та системи демократичних владних структур. Цей процес може бути прискорений шляхом формування демократичних блоків і коаліцій партій, здатних до реалізації своїх політичних рішень в межах представництва у владних структурах.

Взаємозв'язок інституту політичного представництва, який синтезує найважливіші ідеї представницької демократії ("жодна людина не може управляти іншою без згоди останньої" та "інтереси різних суспільних груп мають бути представлені в системі влади"), з політичними партіями як інструментом реалізації даних принципів визначає необхідність розгляду взаємовпливу діяльності партій та владних структур. Комплексне вивчення представництва політичних партій у владних структурах показує, які політичні сили та якими засобами визначають розвиток держави, або, конкретизуючи дану тезу, - як і якими засобами політичні партії в Україні впливають на становлення держави демократичного зразка. Наукова розробка концепцій демократичної трансформації українського суспільства потребує всебічного аналізу партійної системи, вивчення партійного впливу на формування системи органів державної влади, процесу становлення загальнонаціональних політичних партій, здатних акумулювати ідеали демократії сильніше, ніж суспільство в цілому. В умовах політичного плюралізму функціонування в країні декількох дійсно впливових політичних партій є джерелом політичної рівноваги та стабільності, зменшує загрозу нехарактерних для демократії спотворень суті державної влади.

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

Проблеми представництва політичних партій як суб'єктів та інструментів реалізації політичного процесу в системі органів державної влади сучасної України становлять предмет дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є форми і методи діяльності політичних партій та створених ними (або таких, що реалізовували їх політичні настанови) фракцій Верховної Ради в розбудові незалежної держави, в законотворчості, в тому числі в удосконаленні виборчого законодавства, в реалізації партійних програм щодо владних інститутів під час конституційного процесу; передвиборна боротьба; програмні документи політичних партій та громадських організацій, міжпартійна полеміка.

Брак осмисленого вітчизняного досвіду успішної (і, слід наголосити, конструктивної) діяльності партій в політичному трикутнику "виборці - партії - владні структури" вимагає розглянути стан проблеми в стабільних партійно-політичних системах західних демократій з метою визначення шляхів та можливих етапів формування в Україні впливових демократичних партій загальнонаціонального рівня. Необхідність порівняльного аналізу тенденцій розвитку партійної системи в Україні з аналогічними процесами в країнах з політичними режимами перехідного характеру обумовила необхідність дослідження стану партійних систем постсоціалістичних країн Східної Європи, а також ряду аспектів взаємовідносин "партії - владні структури" в традиційних західних демократіях.

Наукова розробка проблеми. Відродження політичного життя українського суспільства і утвердження плюралізму на рубежі 1980-1990-х років, прийняття Декларації про державний суверенітет України, зростання впливу на суспільне життя політичних партій, що відкрито виступили за незалежність України і демократизацію, проголошення незалежності і мирний демократичний перехід від старої системи до розбудови незалежної держави, нагальна потреба визначити роль і місце політичних партій в державотворенні актуалізували наукові дослідження з партійно-політичної проблематики.

Сучасна вітчизняна суспільно-політична література, що узагальнює результати політологічних, історичних та філософських досліджень проблем представництва політичних партій у владних структурах, може бути класифікована у відповідності з аналізованою проблематикою:

- роботи, що розглянули історичні умови утвердження політичного плюралізму, особливості оформлення політичної опозиції в Україні, основні тенденції становлення багатопартійності в 1990-1991 роках, а також проаналізували програмні документи новоутворених політичних партій (К.Астахова, О.Гарань, А.Слюсаренко, М.Томенко та інші);

- праці вітчизняних політологів, які в 1991-1993 роках запропонували аналіз перспектив економічного, політичного та культурного відродження українського суспільства, ролі політичних партій в процесі демократизації, їх впливу на становлення держави європейського зразка, на визначення пріоритетів державного розвитку (І.Курас, В.Кремінь, Є.Базовкін, А.Білоус, В.Литвин, О.Шморгун та інші);

- політичні дослідження періоду 1994-1996 років, що узагальнили досвід політичного розвитку незалежної української держави, розглянули проблеми конституційного ладу, політичної влади, трансформації політичного режиму, становлення правової держави і громадянського суспільства в Україні, співвідношення нації та держави (Є.Базовкін, Ю.Бадзьо, І.Бекешкіна, Є.Бистрицький, Д.Видрін, Є.Головаха, В.Кремінь, О.Лазоренко, В.Литкевич, С.Рябов, М.Томенко, В.Шаповал та інші).

Разом з тим у вітчизняній політології дотепер відсутні роботи, які б детально досліджували актуальні проблеми та перспективи партійного представництва в системі органів державної влади. Такий стан розробки даної теми зумовлений не тільки перехідним характером сучасних політичних інститутів, але й неусталеністю правового регулювання статусу політичної партії в Україні. Необхідно також прийняти до уваги, що науковий аналіз та політичне прогнозування можуть ґрунтуватися лише на достатньо широкому фактичному матеріалі і потребують певної історичної ретроспективи.

Дослідження проблеми передбачає критичне співставлення партійного представництва в Україні та в інших посткомуністичних країнах, порівняння основних етапів та тенденцій розвитку партійних систем. Комплекс питань, що стосуються взаємодії та суперництва політичних партій в боротьбі за владу, взаємообумовленості типу партійної системи і характеру виборчого законодавства знаходиться в центрі уваги сучасної політичної науки в Росії і в країнах Східної Європи (К.Гаджієв, Г.Голосов, В.Колосов, П.Кубічек, М.Мароді, Ж.Овсепян, Б.Орлов, Л.Шаншиєв, Т.Шмачкова та інші).

Вагомий внесок західної політичної науки, зокрема партології, в ослаблення соціальних, етнічних, релігійних конфліктів визначає пріоритет теорії політичних партій на Заході. Взаємозв'язок партій і електорату, залежність партійної тактики від змін в соціальній структурі суспільства, мотиви партійного вибору громадян під час голосування, парламентська діяльність партій, участь політичних партій в формуванні і діяльності уряду чи як легітимної опозиції, типологія партійних систем, об'єктивна залежність параметрів партійних систем від глобальних соціоекономічних розбіжностей і антагонізмів докладно досліджені західними політологами (Ж.Блондел, Ж.Бодуен, З.Бжезинський, К.Бійом, Р.Даал, Р.Дарендорф, Г.Еккерт, О.Кіркхаймер, Т.Кіс, А.Ліпхарт, С.Ліпсет, П.Пулцер, С.Роккан, С.Мейнворінг, А.Панебіанко, Дж.Сартори, Г.Сміт, Г.Соренсен, С.Уайтфілд, П.Франк та інші).

Досвід постсоціалістичного розвитку українського суспільства, становлення і трансформації партійної системи в Україні дозволяє, спираючись на результати, що їх досягла вітчизняна та зарубіжна політична наука в ході аналізу взаємовідносин політичних партій і органів влади в перехідний період, поставити **головну мету даної дисертації**: дослідження ролі політичних партій сучасної України в формуванні політичного інституту демократичного представництва.

Не претендуючи на вичерпне висвітлення всіх аспектів досліджуваної теми, автор ставить такі **конкретні завдання**:

- проаналізувати історичні умови переходу від однопартійної системи до багатопартійності, особливості становлення політичної опозиції;

- узагальнити матеріали міжпартійної полеміки з питань взаємодії і повноважень органів законодавчої та виконавчої влади, дослідити вплив партій на процес прийняття політичних рішень, ставлення партій до інституту президентства, партійну тактику в періоди урядових криз, розташування політичних сил і роль політичних партій у Верховній Раді;

- розглянути тенденції розвитку партійної системи в Україні на сучасному етапі, порівняти її характеристики з партійними системами постсоціалістичних країн Східної Європи і західних демократій;

- виявити основні проблеми, розв'язання яких зумовлює перспективи представництва політичних партій у владних структурах.

Автор виходить з доречності аналізу трансформації українського суспільства на теоретичній та методологічній основі, яку складають принципи історизму та наукової об'єктивності, а також сучасні підходи до вивчення політичних процесів, що визначають як головний напрямок посткомуністичних перетворень утвердження плюралізму в політичному житті та розглядають політичну науку посткомунізму як самостійне, на основі власного переживання національно-культурної ідентичності осмислення уроків світової суспільно-політичної думки. Таке осмислення передбачає перш за все використання для дослідження партійного представництва в органах влади регулятивних ідей і концептуальних засобів, що їх розроблено в руслі західноєвропейських політичних теорій, які є підвалинами сучасних західних демократій. Автор дисертаційного дослідження поділяє погляди на змагання ідей і концепцій в політичній науці як на засіб оптимізації політичних систем, досягнення стабільності в суспільстві, утвердження демократії та виключення можливості тоталітаризму. Практичним втіленням боротьби ідей в сучасному світі є публічне змагання політичних партій, яке забезпечує реалізацію громадського політичного вибору шляхом партійного представництва у владних структурах.

Для проведення дослідження використані методи системного аналізу взаємодії суб'єктів політичного процесу; порівняльного аналізу за визначеними автором критеріями розвитку і функціонування партійних систем; комп'ютерного аналізу соціально-політичної інформації та динаміки підтримки партій громадською думкою в досліджений період; формалізовані методіки для підрахунку ефективної кількості політичних партій в партійних системах.

Джерельну базу дослідження складають установчі документи політичних партій та громадських організацій України, передвиборні програми партій і виборчих блоків, матеріали постійних комісій, партійних фракцій і депутатських груп Верховної Ради; документи Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГОУ), Донецького облдержархіву, архіву Фонду підтримки прогресивних реформ, поточних архівів Донецької та Харківської регіональних організацій Ліберальної партії, Інформаційного центру Української республіканської партії, Донецького обкому Компартії України. Важливою складовою джерел стали вітчизняні і іноземні документальні та статистичні матеріали, результати соціологічних досліджень, що їх проведено українськими та зарубіжними науковцями; матеріали всеукраїнської, регіональної та місцевої преси, а також періодичні видання політичних партій, громадських організацій, демократичних рухів. Поширенню бази джерел сприяло використання нормативних актів архіву "Законодавство України" комп'ютерної мережі Internet, що складають виборче законодавство: Закони України, Укази Президента і Президії Верховної Ради України, Постанови Верховної Ради, роз'яснення Міністерства юстиції України, повідомлення Центральних виборчих комісій.

В даному дисертаційному дослідженні зроблено ряд висновків та узагальнень, що мають певну наукову новизну.

По-перше, історичні умови переходу українського суспільства до багатопартійності проаналізовано як такі, що являють собою фактори становлення певного типу партійної системи; виявлені особливості виникнення політичної опозиції, які спричинили різний рівень підтримки новоутворених політичних партій в різних регіонах країни.

По-друге, проведено порівняльний аналіз впливу різноорієнтованих політичних партій на функціонування владних структур в період політичної побудови України як незалежної держави, оцінена ефективність партійних пропозицій по удосконаленню виборчого законодавства, обґрунтована необхідність політико-правового регулювання діяльності політичних партій.

По-третє, досліджено коаліційний потенціал діючих в країні центристських політичних партій, визначено пряму залежність перспектив подолання поляризації партійної системи від здатності партій запропонувати українському суспільству конкретні шляхи розв'язання таких конфліктів, або розколів, як "риночна економіка - соціалістичний вибір", "з Росією - без Росії", а також регіональних ("Захід - Схід").

На захист виносяться такі положення:

- Діяльність політичних партій сучасної України сприяла утвердженню в суспільно-політичному житті таких ключових елементів демократії, як реальна багатопартійність, публічне змагання різноорієнтованих політичних сил, мирна передача влади політичним опонентам в результаті демократичних виборів, перша в пострадянському політичному просторі, створенню необхідних передумов для формування партійної системи демократичного зразку. Разом з тим, партійний вплив на владні структури був значно обмежений низкою факторів, серед яких - характер діючої виборчої системи, регіональні розбіжності в електоральних настроях, орієнтація виборців на особи, а не на партійні програми, слабкі уявлення про партії в суспільстві.
- Необхідними умовами поширення партійного представництва в системі органів державної влади є здатність партій до створення коаліцій, застосування партіями методів політичної мобілізації з урахуванням національних та регіональних особливостей, правове регулювання питань їх фінансування, що має бути відкритим для контролю з боку суспільства.
- На основі існуючих в політології методик підрахунку ефективної кількості партій пропонується висновок про п'ять партій чи партійних блоків як їх оптимальну кількість для партійної системи сучасної України.

– Розв'язання актуальних проблем взаємовідносин "політичні партії - владні структури" уможливить створення розвиненої демократичної партійної системи в Україні, гарантує відповідальне правління всіх гілок влади. В ході дослідження знайшла своє підтвердження теза про існування в Україні реальної можливості утворення (або перебудови нині діючої) політичної партії навколо Президента країни, якщо основу державної політики складатиме баланс громадських інтересів та прагнень різних соціальних груп та спільнот.

Практичне значення дисертації. Фактичний матеріал, висновки та узагальнення можуть бути використані в подальшій науковій розробці проблем представництва політичних партій України в системі органів державної влади, а також при викладанні курсу "Політологія", спецкурсів з проблем національних відносин, політичних інститутів сучасної України, порівняльної політології.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було обговорено на засіданні кафедри української історії та етнополітики Донецького держуніверситету. Окремі висновки та узагальнення доповідались автором на науково-практичній конференції "Проблеми та перспективи формування цивілізованого суспільства в Україні" (1995 р.), яка проводилась Донецькою обласною Радою народних депутатів; на V конференції Міжнародного наукового товариства вивчення європейських ідей "Європейська ідея: пам'ять, історія, дискусії" (Утрехт, Нідерланди, 1996 р.); а також в ході семінарів (1995-1996 рр.) учасників спільного українсько-американського науково-дослідницького проекту "Роль еліт в перехідний період", що здійснюється в рамках міжнародної програми підтримки гуманітарних досліджень (RSS) під егідою Центрально-європейського університету (CEU), Прага. З оглядом проблем взаємозв'язку партійної тактики та динаміки електоральних настроїв автор дисертаційної роботи виступив в вересні 1996 р. в ході "круглого столу" політичних партій, що був організований Донецьким державним технічним університетом і Фондом підтримки прогресивних реформ.

Структура дисертаційної роботи визначається поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертація містить вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел та літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується стан її наукової розробки в вітчизняній та світовій політичній науці, формулюються мета та завдання роботи, визначаються методологічна основа, наукова новизна, положення, що виносяться на захист, окреслюється теоретичне та практичне значення, апробація результатів дослідження.

В першому розділі "Становлення багатопартійності в сучасній Україні (1989 р. - 1 грудня 1991 р.)" досліджені історичні умови реформування політичної системи українського радянського суспільства, рівень впливу різноорієнтованих політичних партій на відзначену динамізмом ситуацію в республіці напередодні проголошення незалежності. Як важливі фактори трансформації політичної системи українського суспільства від владної монополії однієї партії до багатопартійності мають бути розглянуті такі: зростання впливу на суспільне життя масових демократичних організацій, в першу чергу Руху, еволюція його ідеології від підтримки перебудови до національно-демократичних цінностей; кризові явища в Компартії України, зниження її авторитету як правлячої партії в громадській думці в зв'язку з загостренням соціально-політичного становища в республіці; неефективність здійснюваних ЦК КПУ заходів активізації лояльної системи частини електорату; прийняття більш прогресивного в порівнянні з союзним Законом про вибори народних депутатів, відхід від конформізму значної кількості виборців; створення парламентської опозиції депутатами, обраними від Демблоку - Народної Ради, яка мала значний вплив на практичну діяльність Верховної Ради України; прийняття основоположних законодавчих актів, що сприяли становленню багатопартійності.

Аналіз історичних умов створення альтернативних КПУ політичних партій та сходження українського суспільства до багатопартійності дозволяє зробити висновок про те, що напротязі короткого, але динамічного історичного періоду між першими демократичними виборами народних депутатів СРСР в березні 1989 р. і заборонаю діяльності Компартії в серпні 1991 р. в республіці фактично існувала квазідвopартійна система: Компартія України як складовій частині КПРС, що була представлена у владних структурах партійною номенклатурою, активно опонував Рух та інші громадські організації національно-демократичного спрямування, які стали базою для створення політичної опозиції в Верховній Раді. Перехідний характер і незбалансованість системи, у визначенні якої термін "партія" необхідно трактувати в загальному розумінні, лише як суспільно-політичну силу, що претендує на представництво у владних структурах, очевидні. Порівняльний аналіз показує, що жодне суспільство при заміні однопартійної системи реальною багатопартійністю не обминає цей етап розвитку, в ході якого партія - владний монополіст переживає організаційну та ідейну кризу, а нова політична сила, навпаки, прагне консолідації на широкій ідеологічній основі, чим привертає до своєї програми увагу електорату.

Український варіант становлення політичної опозиції на відміну від інших радянських республік характеризується тим, що опозиція була диференційована не за ідеологічною ознакою (як в Прибалтиці або Росії), а за ступенем проявлення сепаратистських та антикомуністичних настроїв. Напередодні виборів 1990 р. до Верховної Ради УРСР опозиційні політичні сили в західноукраїнських областях стояли на антикомуністичних та антиімперських позиціях. В той же період на Сході, наприклад, в Донецькій області демократичними силами як радикальні виставлялись вимоги відставки діючого складу обкому партії, усунення парткомів на підприємствах та прямої трансляції перевибірної конференції обласної парторганізації. Зазначена особливість зумовила неоднаковий рівень впливу політичних партій в регіонах

України, а також своєрідність регіонального представництва в складі Народної Ради, конструктивної парламентської опозиції.

Декларація про державний суверенітет знаменувала кінець тривалого періоду розвитку українського суспільства в рамках однопартійної системи, проголосила, що жодна політична партія, громадський рух не може виступати від імені всього народу України.

Аналіз результатів соціологічних досліджень періоду 1990-1991 років свідчить про те, що КПУ як правляча партія і політичні партії опозиції на загальнонаціональному рівні користувалися підтримкою приблизно рівної кількості свої активних прихильників. В унікальній історичній ситуації, що склалась внаслідок провалу державного перевороту 19-21 серпня 1991 р., 24 серпня Верховною Радою УРСР було прийнято Акт проголошення незалежності України, а Президією Верховної Ради - Укази про тимчасове припинення діяльності Компартії України від 26 серпня 1991 р. і про заборону діяльності КПУ від 30 серпня 1991 р. Партії та об'єднання національно-демократичного спрямування в умовах декомунізації отримали можливість поширити своє представництво у владних структурах.

Передвиборна боротьба і вибори Президента України наочно продемонстрували політичну вагу партій. Не заперечуючи значущості самого факту партійної участі в формуванні політичного інституту президентської влади, активну роль партій в агітації за кандидатів та їх програми, слід зауважити, що передвиборна кампанія і результати виборів висвітлили пріоритет уявлень в громадській думці про природу політичних партій (або ж як партій авангардного типу, або ж як виключно допоміжних політичних утворень) над традиційними для країн з розвинутою партійною системою поглядами на партії як канали зв'язку між виборцями та владними структурами. Головним підсумком радикальних змін в досліджений період стало утвердження плюралізму в політичному житті, розгортання конкуренції політичних партій в боротьбі за владу.

В другому розділі дисертації "Вплив політичних партій на процес державотворення в незалежній Україні (грудень 1991 р. - липень 1994 р.)" досліджено роль та місце політичних партій України в формуванні нової політичної системи суспільства. Проблема партійного представництва у владних структурах держави, що розбудовує систему органів влади, є фундаментальною для розуміння змісту трансформації політичного режиму і суспільства.

Про намір владних структур використати реформаторський потенціал політичних партій і громадських організацій, перш за все Руху, свідчило звернення Президента України Л.Кравчука до партійних лідерів сприяти консолідації конструктивних сил суспільства, створенню механізму взаємодії між партіями, держструктурами, урядом, визначенню основ взаємовідносин "Президент - партії - парламент", з'ясуванню ролі конструктивної опозиції на сучасному етапі. Проте спроба Президента співпрацювати з Рухом успіху не мала. Рух, в якому після досягнення головних його цілей - ліквідації комуністичної системи і проголошення незалежності - посилилась диференціація політичних поглядів лідерів, на той час не був єдиним, а переживав етап ідейного розмежування та організаційного розпаду. В умовах складної соціально-економічної ситуації, неефективності дій владних структур в здійсненні реформ лідери Руху обрали таку політичну лінію, щоб діяльність організації не ототожнювалась з діяльністю влади. Конгрес національно-демократичних сил (КНДС), створений націонал-демократами на підтримку курсу Президента, не відбувся як "партія Кравчука" через свою аморфність та неспроможність реально впливати на громадську думку.

З аналізу виходить, що найбільш помітною і суттєвою зміною в розташуванні політичних сил в 1992-1994 рр. стало зростання впливу на процес прийняття політичних рішень Верховною Радою тих фракцій та депутатських груп, які критикували владні структури з лівих позицій. Так, Соціалістична фракція, неодноразово заявляючи про свою опозицію урядові, в

ході голосувань влітку 1993 р. могла розраховувати на підтримку 130-140 депутатів. Всеукраїнська конференція комуністів в березні і червні 1993 р. відновила діяльність членів Компартії. Політичний курс керівництва країни в цей період гостро критикували небагаточисельні, але активно діючі Громадянський конгрес України (ГКУ) та Інтернаціональний рух Донбасу (ІДД).

Створений в лютому 1993 р. Антикомуністичний антиімперський фронт, про участь в якому заявили практично всі політичні сили національно-демократичної, національно-радикальної, правочентристської орієнтації, розцінювався президентською владою як протизвага комуністам і соціалістам. Однак його життєздатність виявилась проблематичною, що уявляється закономірним: масові демократичні рухи націлені на утвердження плюралізму і різних точок зору. Організація масового руху проти опозиційної політичної сили не була підтримана як суспільством, так і керівниками Верховної Ради, які негативно оцінили антикомунізм як фактор державної політики.

В досліджений період зростає активність центристських політичних партій та громадських об'єднань (Всеукраїнської партії праці (ВПП), об'єднання "Нова Україна", Трудового конгресу України (ТКУ), Партії демократичного відродження України (ПДВУ), обох соціал-демократичних партій (СДПУ Ю.Буздугана та СДПУ В.Онопенка), Ліберальної партії (ЛПУ) та інших), які запропонували суспільству як ліберальні, так і соціал-демократичні орієнтири. Разом з тим жодна політична партія не була готова до відповідальності за здійснення реформ і запропонувати свою кандидатуру на посаду прем'єр-міністра як в жовтні 1992 р., так і в вересні 1993 р.

В період кризи владних структур партіями (ПДВУ і Народним рухом) були запропоновані законопроекти, що передбачали введення змішаної чи пропорційної виборчих систем. Прийнятим в листопаді 1993 р. Законом про вибори народних депутатів був збережений мажоритарний принцип виборів, але політичні партії та їх виборчі блоки були визнані суб'єктами виборчого

процесу, що в певній мірі стимулювало їх діяльність як політичних інститутів, націлених на представництво у владних структурах. Розстановка сил в Верховній Раді України тринадцятого скликання висвітлила пряму залежність кількості одержаних партіями в результаті виборів місць в парламенті від масовості партій: лише Компартія і Народний рух сформували суто партійні парламентські фракції. Вибори 1994 р. засвідчили слабку організацію та роз'єднаність центристських сил, незважаючи на наявний центристський електоральний потенціал в українському суспільстві. Очевидно, що саме невпевненість Л.Кучми в тому, що центристська політична партія змогла б реалізувати цей потенціал, визначила його тактику під час боротьби за посаду Президента в червні-липні 1994 р. (опору не на партію, а практично на групу впливу - Українську спілку промисловців та підприємців).

Вплив багатопартійної ідеологічно поляризованої системи, що склалася в Україні в 1991-1994 рр., на формування та діяльність системи органів державної влади був обмежений низкою факторів: відсутністю в законодавстві чітких гарантій партійної участі у виборчому процесі; регіональними розбіжностями в електоральних настроях, які спричинили в ряді випадків передвиборну боротьбу без об'яви кандидатами в народні депутати своєї партійної належності; слабкими уявленнями про новоутворені і діючі партії в українському постсоціалістичному суспільстві.

В третьому розділі "**Тенденції розвитку партійної системи в Україні на сучасному етапі**" співставлені основні тенденції трансформації партійної системи в Україні з розробленими політичною наукою типами партійних систем і моделями, що описують змагання політичних партій. Необхідність такого аналізу пов'язана з прямою обумовленістю стану партійного представництва у владних структурах як індикатора демократичного політичного режиму типом партійної системи. Стабільність партійної системи визначається відповідністю кількості наявних політичних партій в ній показнику їх ефективної кількості. Відсутність виборів за партійними

списками не дозволила застосувати ряд методик для визначення оптимальної кількості політичних партій, що реально змагаються за владу. Разом з тим здається можливим запобігти до використання методики обліку "ідеологічних вимірів" ("ideological dimensions"), що її запропоновано політологом А.Лійпхартом. Кількість ідеологічних вимірів прямо визначає ефективну кількість партій в партійній системі. А.Лійпхарт розглянув як категорії "ідеологічних вимірів" соціально-економічні, релігійні, культурно-етнічні розбіжності, антагонизм "урбанізація - сільський спосіб життя", різне ставлення до політичного режиму, різні зовнішньополітичні пріоритети, а також орієнтацію на "постматеріальні цінності" чи зневагу до них і вирізнув серед них для кожної з систем найбільш вагомі і другорядні. "Ідеологічні виміри" А.Лійпхарта базуються на класичному для західної політичної думки визначенні суспільних антогонізмів, або розколів ("cleavages") як глобальних конфліктів, що здатні поляризувати політичне життя будь-якої країни. Їх складають головні, на погляд видатного авторитета класичної політології С.Ліпсета, розбіжності "труд - капітал", "урбанізація - сільський спосіб життя", "центр - периферія", "державна - церква". Політичні партії, що інтегрують полярні соціальні групи в політичну систему через акумуляцію їх інтересів і вираження вимог, сприяють мирному вирішенню зазначених глобальних конфліктів і обумовлюють таким чином стабільний розвиток держави.

В Україні, де перехід до демократії не завершено, а історичний досвід відрізняється від досвіду західних країн, система антогонізмів доповнюється також розбіжностями, що відбивають специфіку пострадянського політичного простору. В межах існуючих підходів до наданої проблеми з'явилися такі принципи розбіжності суспільного розвитку постсоціалістичних і пострадянських країн: прозахідна орієнтація проти традиційного націоналізму; лібералізм і відкритість проти етатизму і протекціонізму; ліберальна демократія проти авторитаризму; ринкова економіка проти соціалістичної; міждержавні суперечки для країн колишнього СРСР. Програми політичних

партій України та їх діяльність в різній мірі відбивають зазначені розбіжності, що, в свою чергу, формує систему міжпартійних розходжень. Вагомість тих чи інших розбіжностей визначено їх наявністю в міжпартійній полеміці, документах політичних партій, заявах їх лідерів у зв'язку з різними подіями суспільно-політичного життя. Найвагомішими серед них, на думку автора, є такі: "ринкова економіка - соціалістичний спосіб господарювання"; ставлення до Росії та історичного періоду перебування України в СРСР; міжрегіональні. Уявляється, що такий важливий щодо характеристики західних партійних систем ідеологічний вимір, як релігійний, в Україні є складовою культурно-етнічних розбіжностей. Другорядність антагонізму "місто - село", а також розбіжностей щодо підтримки політичного режиму обумовлена прямою залежністю цих тем міжпартійних дискусій від вирішення антагонізмів "ринок - соціалізм" і "з Росією - без Росії". Вимір "підтримка режиму" оцінено як другорядний у зв'язку з тим, що жодна з діючих політичних партій не заперечує право України на незалежність, а політична боротьба відбувається в межах відносин "влада - опозиція". Орієнтація значної частини українського електорату на постматеріальні цінності сьогодні малоймовірна. Така "постматеріальна" тема, як Чорнобиль, присутня в українській політиці, разом з тим Партія зелених України (ПЗУ), чиєю декларованою метою є боротьба за подолання наслідків катастрофи, не може бути схарактеризована як одна з провідних політичних сил. Присутня в 1991-1994 рр. в полеміці тема ядерної зброї після вивозу останньої до Росії втратила свою актуальність.

Результати співставлень дозволили автору припустити: оптимальною для сучасного стану українського суспільства була б партійна система, що складалась би з п'яти політичних партій чи їх блоків. Більша їх кількість не зможе претендувати на дійсну підтримку виборців, достатню для реалізації партіями функції формування органів державної влади на загальнонаціональному рівні. Бажана двопартійність залишається в умовах кризи соціальної сфери політичним орієнтиром на майбутнє.

Оцінка крайньої поляризації партійної системи в Україні як фактора, що негативно впливає на розбудову стабільної держави європейського зразку, обумовила дослідження перспектив структурізації політичного центру. Важливою рисою еволюції партійної системи в Україні в 1994-1996 рр. є прагнення провідних політичних сил до створення центристських блоків, що здатні протистояти радикалам, а також декларації більшості політичних партій про свою належність до політичного центру. Аналіз цього явища потребує звернення до діяльності партій соціал-демократичного (Соціалістичної, зокрема її правого крила, Партії праці, обох соціал-демократичних партій), соціал-ліберального (ПДВУ, ТКУ, згодом - Народно-демократичної), ліберально-демократичного (МБР, Партії центру "Громадська згода"), ліберального (ЛПУ, Партії економічного відродження) спрямування, а також правоцентристських національно-демократично орієнтованих політичних партій (Народного Руху, Української республіканської, ДемПУ, ХДПУ, УХДП, ЛДПУ). Логічним здається висновок про наявність двох перспективних тенденцій в розвитку партійної системи в Україні: укрупнення політичних партій шляхом об'єднання (наприклад, Народно-демократична партія (НДП) чи Українська національна консервативна партія (УНКП)) і створення партійних блоків (на зразок блоку трьох політичних партій "Міст").

Однією з принципових передумов успіху демократичної трансформації є демократична політична орієнтація виборців, активна підтримка суспільством політики реформ. Така підтримка є найбільш багатообіцяючим аспектом демократичного процесу, а також вирішальним фактором заключного етапу перехідного періоду - етапу консолідації. На сучасному етапі транзиції - етапі демократизації - суспільна активність поступово зміщується від протистояння авторитаризму до демократичного змагання інтересів і поглядів різних соціальних верств і груп. З цього погляду проаналізовано демократичний електоральний потенціал в українському суспільстві. Динаміка суспільної думки очевидна, якщо зіставити оцінки підтримки партійного

змагання в різні періоди. Аналіз соціологічних досліджень рівня підтримки громадською думкою партій показав, що "стартові можливості" України в 1990-1992 рр. в сходженні до цивілізованої багатопартійності слід розглядати як приблизно рівні з іншими посткомуністичними країнами, наприклад, з Росією або Литвою, які згодом завдяки насамперед виборчим законам скоріше від України структурували свої партійні системи. Відсутність протягом 1992-1995 рр. в українському суспільно-політичному житті вагомих мотивів до партійного будівництва знайшла свій відбиток в громадській думці: за результатами дослідження англійських політологів Дж.Еванса і Ст.Уайфілда, що опубліковані журналом "British Journal of Political Science" в 1995 р., в Україні виявлений один з найнижчих рівней підтримки суспільною думкою політичних партій серед країн Східної Європи. Разом з тим можливість поступового відходу від притаманного квазідвопартійній системі дихотомічного характеру політичного життя (за принципом "хто не з нами - той проти нас") підтверджується сучасними соціологічними дослідженнями, що виявляють прагнення опитаних до європейських зразків як в життєвих стандартах, так і в політичних орієнтаціях.

На думку автора дисертаційного дослідження, перехід до неполярізованої чи "помірно" полярізованої багатопартійності уповільнюється такими факторами: нерозвиненостю "середнього класу", роль якого далека від зразків західних суспільств, відсутністю, попри декларації, толерантності у взаємовідносинах між центристськими політичними партіями національно-демократичної, соціал-демократичної, соціально-ліберальної, ліберально-демократичної орієнтації. Центр реальної влади в Україні - інститут президентства, що виголосив курс на реформи і позитивно оцінює прагнення українських політичних партій до об'єднання як інтеграційну тенденцію до більш рельєфного структурування суспільства, не опирається в своїй діяльності на впливову політичну партію. Це дає змогу опонентам інститута президентства ставити питання про небезпечність для демократичного

розвитку авторитарних тенденцій в діяльності виконавчої гілки влади, а прихильникам максимальної концентрації зусиль суспільства для вирішення життєво важливих проблем ідейно-політичного, економічного та військового характеру - пропонувати як противагу повільним демократичним процедурам впровадження диктатури чи іншого різновиду авторитарного політичного режиму. Непоплярізована партійна система в зазначеному контексті є стабілізуючим фактором взаємовідносин органів державної влади між собою, а також держави і суспільства. Автор вважає, що позитивним змінам сприятимуть нова редакція Закону про вибори, який передбачатиме пропорційний елемент і партійні списки, а також прийняття прогресивного за змістом Закону про політичні партії в Україні. Такі зміни сприятимуть перетворенню політичних партій України з політичних "клубів" на основу політичної системи суспільства.

В четвертому розділі дисертації **"Перспективи представництва політичних партій України в системі органів державної влади"** серед основних питань, розв'язання яких визначає перспективи партійної участі у владних структурах та впливу партій на владу, розглянуто такі:

- взаємообумовленість тактики і принципів діяльності політичних партій змінами в соціальній сфері, що впливають на мотиви електоральної поведінки; пошук партіями притаманних сучасності форм відносин з виборцями і методів політичної мобілізації з урахуванням національних та регіональних особливостей, досвіду діяльності західних політичних партій "виборчо-професійного" типу; залежність успіху політичної партії на виборах від уміння поєднати партійну ідеологію з орієнтацією на загальнолюдські цінності, зваженості партійних програм, ініціатив з питань, що стосуються всіх виборців і хвилюють всіх громадян;

- удосконалення виборчого законодавства, закріплення одного з варіантів виборів за партійними списками в багатомандатному загальнонаціональному окрузі, розширення партійної участі у виборчому

процесі, на всіх його етапах, від пропозицій щодо кандидатів в депутати до призначення представників партій у виборчі комісії;

- розробка та застосування ефективного механізму парламентської партійної діяльності, що забезпечить реальний вплив створених політичними партіями фракцій на вибори керівництва Верховної Ради, на спрямованість і зміст дискусій під час обговорень законопроектів. Саме державно-правове регулювання статусу партійних фракцій в Верховній Раді може виступити як фактор інституціоналізації політичних партій в Україні;

- логічним наслідком вирішення вказаних проблем має стати створення на демократичній основі впливової коаліції центристських політичних партій, здатних реалізовувати інтереси різних соціальних груп, ініціювати реформаторські соціально-економічні програми шляхом формування тривкого та дієздатного уряду, що опирається на парламентську більшість, здійснювати контроль за діями такого уряду.

Вибір даних проблем як основоположних зумовлений співставленням діяльності політичних партій України з уявленнями про функції партій, що склалися в політології: вираження наявної множини суспільних інтересів через канали політичної системи; формування політичних доктрин; впровадження колективних цілей; мобілізація виборців; формування уряду; рекрутування владної еліти через контроль за "потоким персоналу" по аналогії з контролем за "потоким ідей". Таким чином політичні партії, забезпечуючи зв'язок між "керуючими" та "керованими", репрезентують в політичній системі інтереси і тих, і інших.

В дисертації доводиться, що демократичне за змістом представництво політичних партій у владних структурах не тільки в сталих демократіях, але й в сучасних умовах перехідного періоду уможливить взаємоузгодження інтересів різних соціальних груп та прийняття політичних рішень на основі консенсусу. Уявляється також, що баланс інтересів може бути досягнутий лише як результат взаємодії з інститутами громадянського суспільства, що

формується (громадськими організаціями, групами впливу, органами виробничого самоврядування тощо). Прискоренню такого перебігу подій сприятиме демократична трансформація уявлень про політичні партії в громадській думці. Реальність вказаної трансформації залежить від змін в соціальній структурі. Трансформація соціальної структури в посткомуністичних країнах виражається, з одного боку, в деколективізації трудової діяльності, що відповідає головним тенденціям світового розвитку, а з іншого - в формуванні та активній участі в політиці нових суспільних інституцій, які належать до царини громадянського суспільства. Саме ці процеси спроможні актуалізувати проблему взаємозв'язку політичних партій України з електоратом, а також прискорити зміни внутрішньопартійної організації політичних партій.

Розвиток політичних партій на Заході показав, що основними рисами внутрішньопартійної реорганізації, на думку політологів О.Киркхеймера та А.Панебианко, є такі:

- деідеологізація, тобто скорочення "ідеологічного балансу" партій, концентрація на "суттєвих" темах, загальних проблемах, що стосуються інтересів більшої частини електорату (загальне економічне становище, екологічні питання, особиста безпека громадян, боротьба з злочинністю і т.і.);

- зростання залежності партій від груп впливу, трансформація раніше другорядних суб'єктів політичного процесу (релігійних, профспілкових та інших) в групи впливу з невизначеною чітко пропартійною організацією;

- необов'язковість партійного членства, значне зниження звичайної партійної активності;

- підсилення організаційної влади лідерів, їх орієнтація на "зовнішні", позапартійні групи впливу, зокрема в питаннях фінансування партій;

- ослаблення та нерегулярність контактів з традиційним електоратом, відсутність зв'язку з визначеною (лише однією) соціальною групою і уніфікованою (єдиною) партійною ідеологією.

Принциповою відзнакою партій цього типу стала істотна роль експертів-професіоналів, що володіють спеціальними знаннями в галузі виборів. "Виборчо-професійні" партії не наполягають на обов'язковому партійному членстві своїх прихильників, відрізняються від масових бюрократичних партійних структур відсутністю чіткої вертикальної організації, орієнтацією на різні соціальні верстви, персоніфікованим керівництвом, фінансуванням через групи впливу та суспільні фонди.

Таким чином, сучасні західні політичні партії прагнуть брати участь в формуванні владних структур не стільки за рахунок апеляції до конкретної ідеології, а враховуючи вагомість загальних для "постматеріального суспільства" цінностей. Завдяки "професійно-виборчій" тактиці в період передвиборної кампанії правлячі партії мають простір для маневрування в подальшій поточній діяльності. Кінцевим наслідком такої тактики є стабільність політичної системи взагалі.

Аналіз застосування вказаного досвіду політичними партіями в Україні свідчить, що ряд українських центристських політичних партій, в першу чергу - соціал-демократичного та соціально-ліберального спрямування, відмовою від непохитних ідеологічних позицій та обов'язковості партійного членства, спробами вирішити проблеми свого фінансування через спеціально створені фонди підтримки, відкриті для контролю з боку суспільства, позначають своє прагнення до західних зразків внутрішньопартійної діяльності. Водночас очевидною є пряма залежність успіху такої тактики від загального успіху реформ в Україні.

У висновках зроблено узагальнюючі підсумки роботи. Дослідження проблем та перспектив партійного представництва у владних структурах дозволяє дійти висновку, що, не зважаючи на наявність негативних особливостей становлення цивілізованої багатопартійності в Україні, основним позитивним фактором взаємодії політичних партій і держави, а також політичних партій і суспільства, є такий: політичні партії на сучасному

етапі утримують в орбіті свого впливу значні і різноорієнтовані за складом та ідеологічною спрямованістю політичні сили, змагання яких визначає загальний політичний курс країни.

Основні положення дисертації викладені автором у таких публікаціях:

1. Партії та електорат в Україні і в західних демократіях//Нова політика. Науково-пізнавальний і аналітичний журнал Асоціації молодих українських політиків і політологів. - 1996. - № 6. - С. 31-33.
2. Представництво політичних партій України у владних структурах і мотиви партійного вибору електорату. Деп. в ДНТБ України № 1828 - УК96, 24 вересня 1996. - 9 с.
3. Тенденції розвитку партійної системи в Україні на сучасному етапі. Деп. в ДНТБ України № 1829 - УК96, 24 вересня 1996. - 17 с.
4. Политические партии Украины и украинско-российские отношения: тема межпартийных разногласий//Богдан Хмельницький: життя, діяльність, історія і сучасність. Сб. матеріалів. - Донецьк: ДонГУ, 1995 (у співавторстві з О.М.Бутом) - С. 46-48.
5. Вплив політичних партій на формування владних структур: досвід України//Східна Європа і світове співтовариство: історія і сучасність. Зб. матеріалів. - Донецьк: ДонДУ, 1996. - С. 38.
6. The Prospects for Democracy: Comments on the Party System Transformation in Ukraine//Special Edition of the International Society for Study of European Ideas (ISSEI). - CD-ROM. - Cambridge: MIT Press, 1997. - 12 с.

Malyarchuk V.A. The Problems of the Political Parties' Representation of Ukraine into the Power Structures in 90s. The Thesis for a Candidate Degree of Political Sciences in Speciality 23.00.02 - Political Institutes and Processes. Institute of Ethnic and Political Studies of the NAS of Ukraine. Kyiv, 1996.

The thesis has examined such significant issues as follows: the role of the political parties of Ukraine in implementation of the idea of democratic representation in power structures; comparative studying of the Ukrainian party system's configuration and tendencies of its development; the key problems which determine anticipation of parties' representation in the power structures of Ukraine. Two approaches to stabilize the extreme polarized party system have been revealed, specifically, unification of political parties, which have imminent ideological positions, and creation of political coalitions.

Малярчук В.А. Проблемы представительства политических партий Украины во властных структурах (90-е гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. Институт национальных отношений и политологии НАН Украины. Киев, 1996.

Исследованы роль политических партий современной Украины в формировании политического института демократического представительства, факторы становления и тенденции развития партийной системы в Украине в сравнении с другими восточноевропейскими странами и западными демократиями. Изучен коалиционный потенциал современных центристских политических партий. Доказывается перспективность двух тенденций преодоления поляризации партийной системы - объединения политических партий и создания партийных блоков. Выявлены основные вопросы, разрешение которых определяет перспективы партийного представительства во властных структурах.

Ключові слова: політичні партії, представництво, владні структури, партійна система, партійні коаліції, політичний центр, вибори.

B. _____

Разрешено в печать 11.03.97г.

Усл. печ. лист 1. Тираж 100 экз. Заказ. № 362

435960

